

УДК 342.1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ, ЇХ УНОРМУВАННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Людмила РАДОВЕЦЬКА,

викладач кафедри теорії та історії держави і права

Навчально-наукового інституту контррозвідувальної діяльності Національної академії Служби безпеки України

SUMMARY

In the article the author discusses approaches to the definition of one of the unexplored concepts in modern legal thought – «state security» because of the «closed» character and a law enforcement officer special use of the Security Service of Ukraine (the study of these issues is the responsibility of the public authority), as well as tradition to the study of national security issues. These spheres are akin, but not identical. The author offers an unconventional approach to the disclosure of the essence of semantic concepts by disclosing entities practice functions, depending on the immediacy of the tasks associated with guaranteeing state security issues and defining their place in this kind of social process. Using the above idea as a tool for scientific research, the author defines the conceptual provisions enshrined in the Constitution and their consolidation in the current Ukrainian legislation.

Key words: Constitution of Ukraine, state security, state security agents, function of subjects, system of national security.

АНОТАЦІЯ

У статті автором розглядаються підходи до визначення одного з малодосліджуваних понять у сучасному юридичному мисленні – «забезпечення державної безпеки» через «закритість» правоохоронного органу спеціального призначення – Служби безпеки України (дослідження цих питань входить до сфери компетенції державного органу), а також наявної традиції вивчення питань національної безпеки. Сфери ці споріднені, проте не тотожні. Автор пропонує нестандартний підхід до розкриття смислової суті зазначеного поняття за допомогою розкриття функцій суб'єктів практичної діяльності, залежно від безпосередності виконання завдань, пов'язаних із гарантуванням питань держбезпеки, та визначаючи їх місце в цьому виді соціального процесу. Використовуючи зазначену ідею як інструмент наукового пошуку, автор визначає концептуальні положення, закріплені в Конституції, та їх закріплення (унормування) в чинному українському законодавстві.

Ключові слова: Конституція України, забезпечення державної безпеки, суб'єкти забезпечення державної безпеки, функції суб'єктів, система забезпечення державної безпеки.

Постановка проблеми. Із проголошенням Україною незалежності перед молодою перспективною українською державою постала необхідність пошуку оптимальних моделей органів, які зможуть максимально ефективно реалізовувати її функції. Однією із фундаментальних органічних функцій будь-якої сучасної держави є функція забезпечення власної безпеки, яку в науковій доктрині можна зустріти під назвами забезпечення національної безпеки або (значно рідше) забезпечення державної безпеки. Ця функція є основоположною, однією з найважливіших функцій України, що знайшло своє законодавче підтвердження в тексті Конституції України. Так, відповідно до припису ч. 3 ст. 17 Основного Закону держави забезпечення державної безпеки й захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [1]. По-перше, приписом ч. 3 ст. 17 Конституції України закріплено один із напрямків діяльності держави – забезпечення державної безпеки. По-друге, термін

«функція» у зв'язку із цим не згадується (хоча логічно постає з ч. 1 цієї норми та є по суті її логічним продовженням). По-третє, це фундаментальна правова норма для організації й діяльності держави, військових формувань, правоохоронних органів. Таким чином, у Конституції та законодавстві хоча прямо і не вказано, однак закріплено *функцію забезпечення державної безпеки України як одну з органічних не ефемерних фундаментальних системоутворюючих функцій сучасної держави Україна*. Органічна тому, що відноситься до самої сутності держави Україна, через цю функцію проявляється її соціальне призначення; ця функція їй внутрішньо притаманна. *Не ефемерна* (не примарна), а реальна функція, оскільки забезпечувати державну безпеку України, тобто її безкризовий прогресивний розвиток, слід постійно, доки існує й сама держава. *Фундаментальна* функція, оскільки є основоположною, не другорядною, найбільш значною за своєю сутністю та за практичною реалізацією, тобто такою, що потребує залучення значних сил і засобів. І, нарешті, *системоутворююча*, оскільки її практичне втілення

проявляється у взаємозв'язку з іншими суб'єктами, що утворюють систему (суб'єктами практико-прикладної діяльності), у зв'язку зі здійсненням цієї функції реалізуються й інші функції України (наприклад, правоохоронна, контррозвідувальна, розвідувальна, охорони правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян тощо), а також її практична реалізація пов'язана з утіленням сукупності заходів, які здійснюються за певних принципів, що узгоджуються з метою діяльності, результатом діяльності тощо, тобто всіх тих елементів, які вважаються необхідними під час характеристики системи діяльності. Оскільки під концепцією (від лат. *conceptio* – розуміння, система) розуміють систему доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище, певний спосіб розуміння, трактовки певних явищ, основна точка зору, керівна ідея для їх освітлення, керівний замисел, конструктивний принцип у різних видах діяльності, систему шляхів вирішення обраного завдання [2, с. 571].

За **мету статті** ставиться з'ясувати керівні, визначальні положення забезпечення державної безпеки, що містяться в Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні вчені та науковці колишнього СРСР досліджували проблеми забезпечення державної безпеки, зокрема, результати багатьох наукових спеціальних досліджень (переважно «закритого» характеру) радянських часів на рівні окремих статей, розділів дисертаційних та монографічних досліджень лягли в основу вітчизняного законодавства й отримали свій подальший розвиток у сучасній Україні. Зокрема, дослідженням питань термінології переважно займалися Ю.І. Авдєєв, Є.І. Борисоглебський, Ю.Е. Булигін, Ю.А. Ведяєв, С.В. Володін, Л.О. Григорян, П.С. Дмитрієв, Ю.Б. Долгополов, В.П. Єрошин, О.Д. Іонін, К.Х. Іпполітов, М.П. Карпушин, В.В. Коровін, П.С. Коршиков, Ю.Я. Коршунов, Б.П. Курашвілі, В.Г. Курдаков, А.М. Ніколаєв, В.В. Мальков, В.М. Манохін, Ю.Т. Мілько, Г.В. Орлов, Є.Б. Пєсков, І.С. Розанов, М.П. Третьяков, С.С. Юр'єв та інші, роботи яких знаходили своє наукове обґрунтування в курсах радянського адміністративного права, однак ці дослідження носили несистемний характер і жодне з них не торкалося концептуальних питань.

Термін «забезпечення державної безпеки України» в науковій літературі розглядається неоднозначно. Наприклад, на думку О.В. Українчука, викладеній у дисертації «Забезпечення національної безпеки в умовах формування в Україні громадянського суспільства і демократичної, правової, соціальної держави», під забезпеченням безпеки слід розуміти цілеспрямовану діяльність суспільства та його структур щодо досягнення стану оптимального функціонування й розвитку шляхом правильного вибору перспективних цілей, ефективного реагування на зовнішні загрози, стимулювання і створення позитивних процесів [3, с. 40].

В.А. Рубанов зазначає, що забезпечення державної безпеки – це необхідність, оскільки без самозбереження й нормальних умов зовнішнього і внутрішнього існування держава не у змозі виконати свою суспільну функцію; ступінь безпеки держави визначається в її відносинах із тими соціальними утвореннями й інститутами, які породжують і виражають у системі суспільних відносин політичні проблеми» [4, с. 49]. Є.Д. Лук'янчиков розглядає розуміння терміна «забезпечення» у двох аспектах: як констатацію правової діяльності суб'єкта забезпечення суспільних відносин та як передбачену законом сукупність заходів забезпечення існування чи функціонування будь-чого. Дещо практико-прикладне визначення поняттю «забезпечення» дає І.О. Ієрусалімов, який зазначає: «Забезпечення – це... система заходів, покликаних зробити можливим, дійсним і безумовним використання науково-технічного потенціалу... у судочинстві» [5, с. 8]. В.М. Ковбаса доходить висновку про те, що забезпечення слід розглядати у статичній як сукупність засобів, методів, інструментів, які слугують вирішенню певних завдань, а також умов, які сприяють процесу їх вирішення; й у динаміці – як процес створення і подання зазначених вище засобів та умов [6, с. 175].

Аналіз зіставлення наведених визначень поняття «забезпечення державної безпеки» вказує на те, що вони змістовно подібні, однак відрізняються між собою текстовою конструкцією та деталізацією в них поняттєутворюючих ознак. Наприклад, В.А. Рубанов суттєвою ознакою «забезпечення державної безпеки» називає «необхідність самозбереження і нормальних умов зовнішнього і внутрішнього існування держави» тощо. Є.Д. Лук'янчиков визначає як вид правової діяльності суб'єкта забезпечення суспільних відносин і передбачену законом сукупність заходів забезпечення існування чи функціонування чогось. Аналогічні поняттєутворюючі розбіжності у викладенні розгляданого поняття мають місце у трактуванні цього словосполучення О.І. Ієрусалімова, В.М. Ковбаси.

Слово «забезпечення» вживається в різних текстових термінологічних конструкціях, що породжує зміну його семантичного змісту й забарвлення. Наприклад, у науковій літературі, законодавстві зустрічається перша група словосполучень, таких як органи соціального забезпечення, грошове забезпечення, майнове забезпечення, контррозвідувальне забезпечення, правове забезпечення. У даних словосполученнях основне смислове навантаження сконцентроване на понятті забезпечення, яке в цих випадках вживається в одному значенні та означає сукупність чогось, систему заходів, спрямованих на гарантування чогось. Є й друга група словосполучень, наприклад, забезпечення державної безпеки, забезпечення національної безпеки, забезпечення інформаційної безпеки тощо. У цих випадках ми отримуємо конструкцію з двох абстрактних понять – «забезпечен-

ня» та «державна безпека», які утворилися за допомогою спільнокореневого слова, загальнофілософської категорії «безпека». У результаті такий термін починає вживатися в багатьох значеннях. Застосування ж такого терміна у правозастосовній діяльності ускладнюється через його полісемантичне значення, а тому термін потребує конкретизації. Ми погоджуємося з думкою вчених В.К. Лисиченка та Р.М. Шехавцова: «Проблема нечітких понять має суттєве значення в юридичних науках, і вони неприпустимі в законодавчій практиці. Використання таких понять у нормах законодавства, інших правових актах та інструкціях, що розробляються відомствами, призводить до їх довільного тлумачення у конкретних ситуаціях нормозастосовної діяльності» [7, с. 12]. Одним із шляхів з'ясування сутності будь-якого поняття є надання його логічної характеристики.

Із точки зору логіки будь-яке поняття можна віднести до того чи іншого виду за змістом та обсягом, тобто встановити, яка множина предметів і сукупність яких ознак у ньому мисляться [8, с. 34-45; 9, с. 25-47]. Цей логічний прийом уточнення змісту та об'єму поняття допомагає виробити навички для більш точного й належного вжитку поняття не лише у процесі мовлення, а й у тих сферах, де воно широко застосовується. Так, логічна характеристика поняття *забезпечення* дозволяє нам віднести його, по-перше, до групи функціонально-структурних понять. За змістом його можна віднести до *абстрактного*, тобто такого, в якому відображається не предмет, а певні його властивості, ознаки або відношення між предметами, що розглядаються як предмет мислення (забезпечення не мислиться саме по собі, а лише у зв'язку з певними предметами); а за обсягом – до *загального збірного*, тобто такого, в якому відображені відношення між певною сукупністю однорідних предметів, що мисляться як одне ціле, а не ознаки предмета, що створюють цю сукупність. Аналізоване поняття має розмитий, неясний зміст (оскільки поняття може вважатися ясным, якщо відомими й зафіксованими є істотні, поняттєутворюючі ознаки, що входять до нього) і нечіткий, розпливчатий об'єм (оскільки об'єм поняття вважається різким, якщо за віднесення того чи іншого об'єкта однозначно вирішується питання, відноситься він до даної множини чи ні). Поняття, які не володіють ясным змістом і різким об'ємом, отримали назву *нечітких (невизначених, розмитих)* понять, до яких ми віднесемо, зокрема, й термін «забезпечення». По-друге, це поняття наближається до категорії – до поняття з гранично широким обсягом і максимальним ступенем абстракції. Воно, як і інші категорії (рух, матерія, сутність, явище тощо), не піддається узагальненню, від нього не можна перейти до якихось інших понять із великим обсягом. З огляду на це термін «забезпечення» вживається не сам по собі, а в поєднанні з іншими поняттями. Тому якщо оперувати цим поняттям, слід обов'язково називати предмет, який вживається поряд із ним. У нашому

випадку остаточний термін виглядає як «забезпечення державної безпеки». По-третє, за законом зворотного відношення, що існує між змістом та обсягом поняття, що є справедливим і для нашого випадку, чим бідніший зміст поняття (тобто чим більш абстрактне поняття, чим менше в ньому мислиться ознак), тим ширшим (а отже – більш невизначеним) є його обсяг.

Якщо застосувати логічні прийоми утворення понять, виділивши його істотні ознаки, текстова конструкція поняття *забезпечення державної безпеки* виглядає так: *це різновид соціального процесу, в ході якого спеціально уповноважені суб'єкти реалізують покладені на них повноваження щодо підтримання оптимального функціонування держави та її стабільного розвитку*. Поняттєутворюючими характеристиками цього поняття будуть соціальний процес, суб'єкти, функції, які вони реалізують у ході своєї практичної діяльності щодо безпечного функціонування держави. Проте запропоноване вище визначення повною мірою не відображає всієї його глибини й повноти, за використання його у практичній діяльності під час вирішення конкретних завдань його застосування ускладнюється, а іноді й унеможлиблюється. Тому для подальшого раціонального й ефективного використання, насамперед у практичній діяльності, слід ввести до нього певні уточнюючі елементи смислу.

Семантичне значення поняття «забезпечення» (етимологію поняття) можна знайти й у довідкових виданнях; воно пояснюється через дієслово «забезпечувати», яке вживається в декількох смислових значеннях: створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [2, с. 375]. Однак нез'ясованим при цьому залишається, що слід розуміти під *надійними* умовами функціонування держави, а тому необхідно вводити додаткові параметри до визначення цієї надійності. Тому слід застосувати логічні прийоми, що пред'являються до визначення понять. Одним із шляхів його з'ясування, зберігаючи при цьому його смислове ядро, є необхідність внести в нього певні уточнюючі елементи. Такі елементи свідомо вводяться для уточнення смислу, деталізуватимуть деякі поняттєутворюючі характеристики поняття. Такими елементами будуть *служіння, обслуговування і сприяння*, однак вони розглядатимуться не просто самі по собі, як властивості, ідентифіковані в абстрактному понятті «забезпечення», а в їх єдності з певними предметами, що володіють цими властивостями. Такими предметами в нашому випадку будуть *суб'єкти*, які володітимуть, відповідно, *функціями служіння, обслуговування і сприяння*. Функція *служіння* означає працювати на користь чого-небудь, кого-небудь, в ім'я когось, чогось; бути відданим, вірним певній справі; виконувати своє призначення, роль; виконувати свої завдання; бути знаряддям, засобом для досягнення цілей, безпосередньо виконувати завдання щодо за-

хисту державної безпеки. Під *функцією обслуговування* матимемо на увазі виконання роботи, пов'язаної із задоволенням запитів і потреб суб'єктів безпосередньої реалізації функції; в даному випадку потреб, що виникають у суб'єктів, які безпосередньо здійснюють охорону, захист державної безпеки (суб'єктів служіння). А під *функцією сприяння* – створення відповідних, належних умов для здійснення безпосередньо діяльності щодо забезпечення державної безпеки в межах виконання поставлених завдань, які матимуть позитивний вплив на результат діяльності. Вказані суб'єкти працюватимуть на створення позитивних, сприятливих умов, що гарантуватимуть максимально ефективну діяльність суб'єктів із функціями служіння й обслуговування.

Отже, з наведеного вище аналізу понятійної сутності терміна забезпечення постає, що уточнюючі визначення містять загальнозживані значення слів і словосполучень, семантичний зміст яких ясний і чіткий, однак вони вносять у них деякі додаткові елементи смислу, що є необхідними для досягнення належного рівня точності (конкретизації). Відтак за предметного розгляду, по-перше, слід визначити перелік суб'єктів забезпечення державної безпеки України; по-друге, з'ясувати їх функції; по-третє, встановити, носіями яких функцій вони є в забезпеченні державної безпеки України.

Перелік суб'єктів забезпечення державної безпеки України можна виділити шляхом аналізу конституційних норм. Як відомо, Конституція України займає найвище місце в усій ієрархії нормативно-правових актів України, у ній закріплені фундаментальні, концептуальні положення. Так, за текстом Основного Закону, цей нормативний акт має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй (ч. 2 ст. 8 Конституції України). Деталізація ж окремих конституційних положень міститься в законах (конституційних і звичайних).

Норми Конституції діють лише в тому випадку, якщо вони знаходять своє втілення в повсякденному житті, тобто реалізуються. У результаті реалізації конституційних норм виникають конституційно-правові відносини. За визначенням О.Ф. Фрицького, конституційно правові відносини – це політико-правові суспільні відносини, врегульовані нормами конституційного права України, змістом яких є юридичний зв'язок між його суб'єктами у формі прав та обов'язків, передбачених відповідною конституційно-правовою нормою [10, с. 31-32].

Їм як одному з видів правовідносин притаманна наявність складу правовідносин, перший елемент яких – це наявність конституційних норм, якими визначаються права й обов'язки суб'єктів цих відносин. Другий елемент – це суб'єкти конституційно-правових відносин (тобто учасники, які виступають сторонами у правовідносинах), які наділяються сукупністю прав, свобод та обов'язків, що складають правовий статус.

До суб'єктів конституційно-правових відносин сучасні науковці відносять таких суб'єктів: український народ, Українську державу; нації, корінні народи, національні меншини, що населяють Україну; фізичних осіб; юридичних осіб; громадян України; іноземців та осіб без громадянства; політичні партії і громадські організації; державні органи та органи державної влади, виборців, що об'єднані у виборчі округи; комітети й комісії Верховної Ради України; депутатів України; службових осіб державних органів і громадських об'єднань; адміністративно-територіальні одиниці; територіальні громади та інші елементи системи місцевого самоврядування [11, с. 33].

Аналіз положень Конституції України до суб'єктів забезпечення державної безпеки України дозволяє нам віднести український народ – громадян України всіх національностей (ч. 2 ст. 5, ч. 1 ст. 17), державу (ст. 1, 2, ч. 2 ст. 3, ст. 5, ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 17), Верховну Раду України (ст. 85, п. 17, 18, 19 ст. 92), Президента України (ч. 2 ст. 102, ст. 106), Раду Національної безпеки й оборони України (ст. 107), Кабінет Міністрів України (ст. 116), Збройні Сили України (ч. 2 ст. 17), військові формування та правоохоронні органи держави (ч. 3 ст. 17), місцеві державні адміністрації (ст. 119), прокуратуру України (ст. 121), органи суду (ст. 124), Національний банк України (ст. 99), Уповноваженого Верховної Ради із прав людини (ст. 101), громадян України (ч. 1 ст. 65).

Слід зауважити, що подібний перелік суб'єктів міститься у ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України», прийнятому 16 червня 2003 р. Зокрема, законодавець визначив, що суб'єктами забезпечення національної безпеки України є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки й оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний Банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України, громадяни України, об'єднання громадян [12].

Однак їх перелік в ієрархії, визначеній текстом Конституції України, дещо відрізняється. На нашу думку, першим та основним суб'єктом, котрому за Конституцією України належить найважливіше місце в забезпеченні державної безпеки, є український народ – громадяни України всіх національностей, носій повновладдя. За ст. 5 Конституції носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові й не може бути узурповане державою, її органами та посадовими особами [1].

Крім цього, ст. 65 Конституції до обов'язків громадян України віднесено захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України [1].

Держава як окремий суб'єкт конституційно-правових відносин у цілому та суб'єкт забезпечення державної безпеки зокрема, відповідно до положень Конституції України, зокрема ст. 1, 2, ч. 2 ст. 3, ст. 5, ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 17, як гарант конституційного ладу виконує функції забезпечення оборони й національної безпеки через органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Так, за текстом Конституції «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави...» [1]. Також відповідно до ч. 2 ст. 3 Основного Закону «...державна відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1].

Слід зауважити, що в теорії національної безпеки (сек'юритології), а також відповідно до ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України» до об'єктів національної безпеки віднесено суспільство, державу та особу. Держава, зокрема, виступає об'єктом забезпечення безпеки. У даному випадку, напевно, об'єктами виступатимуть елементи, що входять до змісту поняття «державна» та які деталізовано в Законі, а саме: суверенітет, територіальна цілісність, недоторканість, обороноздатність як явища дійсності. Що ж стосується суб'єктів забезпечення державної безпеки, то під вживаним у Конституції терміном «державна» законодавець мав на увазі певну сукупність державних органів, на які покладено вирішення тих чи інших завдань.

Далі в ієрархії суб'єктів забезпечення державної безпеки України слідують органи державної влади. Відповідно до Конституції України наступним суб'єктом забезпечення державної безпеки є Верховна Рада України. Відомо, що головними функціями Верховної Ради України є законодавча, установча (державотворча, організаційна), функція парламентського контролю [11, с. 421].

Аналіз ст. 85, а також п. 17, 18, 19 ст. 92 Конституції України, ст. 4, 5 Закону України «Про оборону України» показує, що Верховна Рада України здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади й посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері державної безпеки. Функціональними повноваженнями парламенту України – Верховної Ради України, зокрема, є наступні: внесення змін до Конституції України (п. 1 ст. 85); призначення всеукраїнського референдуму з питань щодо зміни території України (п. 2 ст. 85 та ст. 73); прийняття законів (п. 3 ст. 85); затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання (п. 4 ст. 85); визначення

засад внутрішньої та зовнішньої політики (п. 5 ст. 85); оголошення за поданням Президента України стану війни й укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України (п. 9 ст. 85); призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України (п. 12 ст. 85); призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України (п. 12-1 ст. 85); затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України (п. 22 ст. 85); схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України (п. 23 ст. 85); затвердження протягом двох днів із моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію (п. 31 ст. 85).

Окремим суб'єктом є Президент України, функціональні повноваження якого унормовані лише в Основному Законі України. Слід підкреслити, що на сьогодні, крім Конституції, не існує закону, в якому згідно з її приписами визначались би місце інституту президента та його функції в державному механізмі. Відмітимо, що днем офіційного заснування поста Президента України є 5 липня 1991 р., коли Верховна Рада України прийняла низку законодавчих актів, які визначили його статус як глави держави. Такими актами були Закони України «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР», «Про Президента Української РСР», «Про вибори Президента Української РСР», Постанова Верховної Ради України, якою призначено вибори Президента України на 1 грудня 1991 р. Прийняттю вказаних законів передувало внесення відповідних змін і доповнень до чинної на той час Конституції (зокрема, текст Конституції було доповнено новою главою 12-1, положеннями якої визначався статус Президента, його функції, повноваження та порядок обрання).

У Конституції України визначені наступні повноваження Президента України у сфері державної безпеки: він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина ч. 2 ст. 102); забезпечує державну незалежність, національну безпеку держави (п. 1 ст. 106); є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших

військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави (п. 17 ст. 106) (деталізація цього конституційного положення міститься в Законі України «Про оборону України». Зокрема, за текстом ч. 2 ст. 6 Закону, Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України в межах повноважень, визначених Конституцією України, видає укази, розпорядження, директиви й накази з питань оборони; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань (п. 19 ст. 106); очолює Раду національної безпеки й оборони України (п. 18 ст. 106); риймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України (п. 20 ст. 106); вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України (п. 10 ст. 106); вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України (п. 14 ст. 106); призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної ради України Генерального прокурора України (п. 11 ст. 106).

У V розділі Конституції, котрий містить перелік повноважень Президента України, закріплено статус Ради національної безпеки й оборони України – координаційного органу з питань національної безпеки й оборони при Президентові України. Рада національної безпеки й оборони України, відповідно до ч. 1 ст. 107 Конституції України, у сфері державної безпеки повноважна координувати і контролювати діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони (ч. 2 ст. 107 Конституції України, ст. 7 Закону України «Про оборону України»); вносити пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки й оборони України; координувати та здійснювати контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони в мирний час (п. 2 ст. 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України»); координувати та здійснювати контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони в умовах воєнного та надзвичайного стану та за виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України (п. 3 ст. 3).

Згідно з вищезазначеними функціями Рада національної безпеки й оборони України (за ст. 4 Закону «Про Раду національної безпеки і оборони України») виконує такі завдання: 1) розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Концепції (основ державної

політики) національної безпеки України, Воєнної доктрини України належать до сфери національної безпеки й оборони, та подає пропозиції Президентові України; 2) здійснює поточний контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони, подає Президентові України відповідні висновки та пропозиції; 3) залучає до аналізу інформації посадових осіб і фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств, установ та організацій усіх форм власності; 4) ініціює розроблення нормативних актів і документів із питань національної безпеки й оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання; 5) координує й контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного й надзвичайного стану; 6) координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану; 7) координує й контролює діяльність органів виконавчої влади щодо відбиття збройної агресії, організації захисту населення та забезпечення його життєдіяльності, охорони життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтримання громадського порядку в умовах воєнного й надзвичайного стану та за виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Повноваження у сфері державної безпеки закріплені також розділом IV Конституції України «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади». Так, Кабінет Міністрів України, відповідно до ст. 116 Конституції України, виконує такі функції: забезпечує державний суверенітет та економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції й законів України, актів Президента України (п. 1 ст. 116); вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (п. 2 ст. 116); здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності й національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю (п. 7 ст. 116); організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи (п. 8 ст. 116); спрямовує й координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади (п. 9 ст. 116); утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів державної влади (п. 9-1 ст. 116).

Деталізація конституційних положень міститься в Законі України «Про Кабінет Міністрів України» від 16.05.2008 р., де у ст. 2 основними завданнями Кабінету Міністрів України фактично відтворені положення Конституції України.

У розділі IV Закону окреслено компетенцію Кабінету Міністрів України. Так, загальними питан-

нями компетенції Кабінету Міністрів України у сфері державної безпеки, відповідно до ст. 19, визначено «... вирішення питань державного управління у забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, протидії корупції, забезпечення законності, розв'язання завдань національної безпеки та обороноздатності» [13].

Повноваження Кабінету Міністрів України змістовно акумульовані, по-перше, в окремих завданнях, визначених у Законі України «Про Кабінет Міністрів України» (ст. 2), зокрема таких: а) забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; б) вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного й усебічного розвитку особистості; в) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. По-друге, повноваженнями Кабінету Міністрів у забезпеченні державної безпеки України за ст. 20 Закону є ті, що визначені п. 5. Так, у сфері національної безпеки й обороноздатності це такі функції: здійснення заходів щодо охорони й захисту державного кордону України і території України; здійснення заходів щодо зміцнення національної безпеки, розробка та затвердження державних програм із цих питань; здійснення заходів щодо забезпечення боєздатності Збройних Сил України, визначення в межах бюджетних асигнувань на оборону чисельність громадян України, які підлягають призову на військову службу і навчальні збори; вжиття заходів щодо забезпечення обороноздатності України, оснащення Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону військових формувань; вирішення питань забезпечення участі військовослужбовців України у миротворчих акціях у порядку, визначеному законом; визначення пріоритетних напрямів розвитку оборонно-промислового комплексу [13].

Наступним суб'єктом забезпечення державної безпеки України є, як свідчить положення ч. 2 ст. 17 Конституції України, Збройні Сили України, на які покладено оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості.

Це положення відтворене у ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р., котрим визначено також функції Збройних Сил України. Такими у сфері державної безпеки є захист суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості; забезпечення стримування збройної агресії проти України та відсічі їй, охорона повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України [14].

Зауважимо, що під час здійснення цих функцій з'єднанням, військовим частинам і підрозділам, у тому числі черговим силам Збройних Сил України, надано право в мирний час застосовувати й використовувати

зброю та бойову техніку [14].

Деталізація ч. 2 ст. 17 Конституції України міститься, крім Закону України «Про Збройні Сили України», в Законі України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. Зокрема, ст. 2 визначено основи оборони України в такій редакції: «Оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, Цивільної оборони України, національної економіки до переведення, за необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території» [15].

Як відомо, забезпечення державної безпеки й захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація й порядок яких визначаються законом (ч. 3 ст. 17 Конституції України). Проте на сьогодні залишається незрозумілим, які відповідні військові формування та правоохоронні органи мав на увазі законодавець під час підготовки і прийняття Основного Закону держави.

Так, одним із військових формувань, на які покладено забезпечення державної безпеки, є Національна гвардія України, яка є військовим формуванням із правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України, призначенням якого є виконання завдань із захисту й охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії із правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки й захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп і злочинних організацій [16].

Аналіз законодавства вказує на один із правоохоронних органів – Службу безпеки України, яка відповідно до ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. є державним правоохоронним органом спеціального призначення, котрий забезпечує державну безпеку України [17]. Під іншим військовим формуванням законодавець, очевидно, мав на увазі на момент прийняття Основного Закону держави (28.06.1996 р.) Прикордонні війська України. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Прикордонні війська України» від 04.11.1991 р. головним завданням Прикордонних військ України є забезпечення недоторканості державного кордону на суші, морі, річках, озерах, інших водоймах України, а також охорони виключної (морської) економічної зони. Однак згаданий закон втратив свою чинність у зв'язку із прийняттям у 2003 р. Закону України «Про Державну прикордонну службу України».

Наступним суб'єктом, повноваження якого закріплені Конституцією України, є інші органи виконавчої вла-

ди – місцеві державні адміністрації, які відповідно до ст. 118 Конституції України здійснюють виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі. Вони також є суб'єктами забезпечення державної безпеки в межах повноважень, покладених на них Конституцією України. Так, згідно зі ст. 119 Конституції України місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – програм їх національно-культурного розвитку; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними органами повноважень [1].

Концептуальні основи функціонування прокуратури України закладені в розділі VII Конституції. Зокрема, ст. 121 визначає, що прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються повноваження, які, на нашу думку, охоплюються сферою державної безпеки України: нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство (п. 3 ст. 121); нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (п. 4 ст. 121); нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами (п. 5 ст. 121).

Ці функції повторені в тексті ст. 5 Закону України «Про прокуратуру», який визначає також завдання прокурорського нагляду за додержанням законів. Зокрема, ст. 4 закріплює, що діяльність органів прокуратури спрямована на всебічне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку та має своїм завданням захист від наступних неправомірних посягань: 1) закріплених Конституцією України незалежності держави, суспільного й державного ладу, політичної та економічної систем, прав національних груп і територіальних утворень; 2) гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина; 3) основ демократичного устрою державної влади, правового статусу місцевих Рад, органів самоорганізації населення.

Органи суду посідають окреме місце серед низки конституційних положень щодо забезпечення державної безпеки України. Як відомо, відповідно до ч. 1 ст. 6 Конституції України державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Це положення Основного Закону закріплює концептуальний принцип розподілу влади, за якого кожна з гілок влади здійснює лише її притаманну функцію.

На судову владу покладається, як зазначено у ст. 124 Конституції, здійснення правосуддя. Причому делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається.

Оскільки згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, до цих правовідносин ми відносимо також ті правовідносини, що виникають у сфері державної безпеки. Таким чином, органам суду належить одне з провідних місць у забезпеченні державної безпеки відповідно до наданих їм повноважень. Слід додати, що особливе місце належить, безсумнівно, Конституційному Суду України як єдиному органу конституційної юрисдикції в Україні, якому належить право вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України.

Відповідно до ст. 99 Конституції України забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України [1].

Деталізація цього конституційного положення міститься в Законі України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р., де у ст. 6 зазначено, що його основною функцією, відповідно до Конституції України, є забезпечення стабільності грошової одиниці України. На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню банківської системи, а також у межах своїх повноважень – цінової стабільності [18].

Конституційним органом, визначеним ст. 101 Основного Закону, є Уповноважений Верховної Ради із прав людини. На нього покладено здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина (оскільки захист законних прав і свобод громадян України є невід'ємним завданням у забезпеченні державної безпеки). Унормування цього положення можна знайти в Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р.

Повноваження громадян України як суб'єктів конституційно-правових відносин та як окремого суб'єкта забезпечення державної безпеки також можна виділити шляхом аналізу конституційних положень. Так, ч. 1 ст. 65 Конституції України визначає: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [1]. Унормування цього положення міститься в тексті Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. Зокрема, у ст. 1 Закону вказано: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Військовий обов'язок

установлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту...» [19].

Висновки. Вищезазначене дозволяє нам зробити наступні узагальнення. По-перше, аналіз положень Конституції України та виданих на її основі законів України дає змогу віднести суб'єктів забезпечення державної безпеки, залежні від тих функцій, які вони реалізують у забезпеченні державної безпеки, до наступних: *суб'єкти з функцією служіння (український народ, держава, Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України (як вищий колегіальний орган у системі органів виконавчої влади), Збройні Сили України, Національна гвардія України, відповідні військові формування та правоохоронні органи, громадяни України); суб'єкти з функцією обслуговування (Рада національної безпеки й оборони України, місцеві державні адміністрації, органи суду); суб'єкти з функцією сприяння (органи прокуратури України, Національний банк України, Уповноважений Верховної Ради України із прав людини).*

Застосування даної структурно-логічної характеристики до розкриття додаткових сутнісних елементів поняття забезпечення з виділенням понятійної суті шляхом класифікації за суб'єктами залежно від значущості виконуваних ними функцій, які вони здійснюють у відповідному процесі, як нам видається, може мати науково-теоретичне та науково-прикладне значення щодо переважної більшості вживаних термінів у зв'язку із цим поняттям для суб'єктів практико-прикладної діяльності в різних сферах суспільного життя. Тому дослідження в цьому напрямку, на нашу думку, будуть актуальними і перспективними.

Список використаної літератури

1. Конституція України. Закон України «Про Державний Гімн України». – К. : ВД «Скіф», 2006. – 48 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Украинчук О.В. Обеспечение национальной безопасности в условиях формирования в Украине гражданского общества и демократического, правового, социального государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. – Х., 1994. – 224 с.
4. Рубанов В.А. Демократия и безопасность страны // Коммунист. – 1989. – № 11. – С. 43–55.
5. Іерусалімов І.О. Забезпечення використання науково-технічних досягнень у слідчій діяльності : навч. посібник / І.О. Іерусалімов. – К., 2000.
6. Ковбаса В.М. Актуальні проблеми тактичного забезпечення розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених злочинними угрупованнями // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 19-20 вересня 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 173–176.
7. Лисиченко В.К., Шехавцов Р.М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : монографія / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – 304 с.
8. Свинцов В.И. Логика : учебник для вузов. – М. : Высшая школа, 1987. – 287 с.
9. Жеребкін В.Є. Логіка : підручник. – 4-те вид., випр. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. – 255 с.
10. Фрицький О.Ф. Конституційне право України : підручник. – 2-е вид., перероб і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 310 с.
11. Конституційне право України / за ред. чл.-коресп. НАН України В.Ф. Погорілка. – 4-е вид. – К. : Наукова думка, 2003. – 733 с.
12. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
13. Закон України про Кабінет Міністрів України : прийнятий 27.02.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 222.
14. Закон України про Збройні Сили України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 108.
15. Закон України про оборону України : прийнятий 06.12.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.
16. Закон України «Про Національну Гвардію України» : прийнятий 13.03.2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
17. Закон України про Службу безпеки України : прийнятий 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
18. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 4. – Ст. 238.
19. Закон України про військовий обов'язок і військову службу // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.